

DEMOGRÁFIA - GAZDASÁG - TERÜLETI FEJLŐDÉS
A Népesedési Kerekasztal 2014.11.11-én, Budapesten a Központi Statisztikai Hivatalban
tartott jubileumi tudományos konferenciáján, elhangzott előadás összefoglalója

Salamin Géza¹

A kormányok Európa szerte keresik a megoldást mindinkább fenntarthatatlanná váló jóléti rendszereik megreformálására. Az államok a költségvetési kényszerek okán a **hatékonyságot és a költségcsökkentés** lehetőségeit keresik minden területen illetve ezzel szoros összefüggésben a gazdasági növekedés állami elősegítése is sokszor a legfontosabb politikai prioritássá vált. Manapság ezek a gazdasági kulcsszavak azok, amelyek mentén különböző kérdéskörökre fel lehet hívni nemcsak a döntéshozók, de az állampolgárok figyelmét is. Ma még kevésbé hangsúlyos, de valójában a népesedés, gyermekvállalás kérdése is számtalan gazdasági vonatkozást hordoz. Egyes szerzők pl. egyenesen úgy fogalmazzák, hogy a következő öt évtizedben az Európai Unióban számos gazdasági folyamat kifejezetten a demográfiai korstruktúra fényében fog alakulni. (Prskawetz-Fent-Bartner 2007). A népesedéssel, a gyermekvállalás ösztönzésével éppen ezért célszerű gazdasági megközelítésben foglalkozni.

Az előadás megkísérelt rövid áttekintést adni a demográfia gazdasági növekedésre és az államháztartásra gyakorolt egyes hatásairól, majd kitért piacgazdaságunk gyermekvállalásra gyakorolt hatásaira, a családokban rejlő gazdasági potenciálra és arra, hogy a 2020-ig terjedő fejlesztési programozási időszakban miképpen sikerül az Európai Unió gazdaságfejlesztés támogatási forrásait jelen állás szerint mennyiben lehet demográfiai kérdések kezelésére fordítani.

Demográfia és növekedés

Kurrens gazdasági növekedési ráták és népességnövekedési ütemek között egyértelmű összefüggést elsöre nemigen lehet beazonosítani – hacsak azt nem, hogy a legszegényebb fejlődő országok gyakran egyszerre mutatják adott év legmagasabb GDP növekedési és népességnövekedési adatait – mégis történelmi léptékben egyértelmű a kapcsolat a népességszám és a gazdasági teljesítmény növekedése között. Thomas Piketti idén megjelent nagyhatású munkájában, a „Tőke a XXI. Században” című könyvben kiterjedt időtávú elemzése alapján úgy találta, hogy pl. az 1700-tól napjainkig megvalósuló évenkénti átlag 1,6%-os gazdasági növekedés felerészt a népességnövekedésből, felerészből pedig a hatékonyság növekedéséből származik. Elemzése szerint a népességnövekedés egyúttal a vagyoni egyenlőtlenségek csökkenéséhez is vezet. A népesedés gazdasági fejlődésben betöltött szerepét igazolja pl. Európa második világháború utáni évtizedekben megindult példátlan gazdasági fellendülése is, amelynek forrása – tekintve, hogy a tőke jelentős része a háborúban megsemmisült – a kiugróan magas termékenység és népességnövekedés volt. Ugyancsak személetes példa Kína ma is zajló robbanásszerű gazdasági növekedése is, amelynek legfőbb alapja a korábbi gyors népességnövekedés eredményeként a világon egyedülálló mennyiségben rendelkezésre álló munkaerő.

Egy 2007-es kutatás (Prskawetz-Fent-Bartner), amely empirikus elemzésekkel részletesen vizsgálta az Európai Unió országaiban a gazdasági növekedés és a demográfia kapcsolatát elmúlt hat évtizedben, azt találta, hogy nem a népességszám alakulása önmagában, hanem a korösszetétel az, ami szignifikánsan befolyásolja a gazdasági teljesítményt. Érthető módon a megugró születésszám harminc évvel később válik gazdaságot dinamizáló erővé, az empirikus vizsgálat szerint a 29-39 éves korosztályok jelenlétével korrelál leginkább a növekedési ráta.

¹ Főosztályvezető - Magyar Nemzeti Bank, a Népesedési Kerekasztal tagja, a Magyar Urbanisztikai Társaság alelnöke

Ugyanakkor a technológiai abszorpció intenzitása a 15-29 éves korosztály méretével mutat szoros összefüggést. A szerzők szerint az öregedő Európában a gazdasági növekedés alakulásában már ma is **legalább olyan fontos tényező a demográfiai szerkezet alakulása, mint a technológiai váltás, innováció vagy éppen a politikai intézmények átalakulása.**

A humán erőforrás beruházás-igényes

A legfontosabb termelési tényezőnek, az emberi erőforrásnak az előállításával - vagyis a gyermekek felnevelésével, kitaníttatásával – kapcsolatban mai napig úgy számol a közgazdasági gondolkodás, hogy az „vadon terem”, vagyis különösebb piaci koordináció (és pl. gazdaságpolitika) nélkül is megvalósul, nem tekintünk rá gazdasági jelenségként. Az első figyelembe vett lépcsőként az oktatási rendszer állami vagy piaci finanszírozásban kifejeződő értéke jelenik csak meg, ami előtte és mellette a családban történik az nem.

A demográfiai gondokkal szembesülő társadalmakban azonban egyre inkább be kell látnunk az emberi erőforrásról, hogy az voltaképpen, nagyon is erőforrás igényes, megteremtése közgazdaságilag értelmezve beruházást jelent. A gyermekek felneveléséhez szükséges beruházás azonban nem csak a **pénzügyi erőforrást** (1) igényel, hanem szükség van pénzben (egyelőre) nem kifejezett **élőmunkára** (gondozás, nevelés, házimunka, melyek maximum az otthon maradó szülő bérkiesésének alternatív költségével ragadható meg, bár semmiképpen nem teljes körűen) (2), és nem utolsó sorban olyan tudásra, készségekre, sőt családi kultúrára is, amelyet közgazdaságilag leginkább **technológiának** tekinthetjük (3).

Ha ez a három ráfordítási forma nincs meg, akkor a gyermekek megszületése nem munkaerőt, hanem a szegénységi kockázatok növekedésével inkább eltartási terhet jelent a nemzetgazdaságra. Míg a pénzügyi ráfordításokat döntő részben akár az állam is átvállalhatná, addig a másik két erőforrás kiváltásában már rendkívül korlátozott bármilyen intézményi szereplő szerepvállalása.

A gyermekek felneveléséhez szükséges a beruházásoknak a döntő részét – kutatók Magyarország esetén ezt az arányt 70-80% közé teszik – **a családok, jellemzően a szülők biztosítják.** Egy gyermek diplomáig való „eljuttatása” becslések szerint akár 20 millió Ft pénzben kifizetendő költséget is jelenthet a szülőnek, és ebben még nincsen benne az élőmunka és „technológiai” ráfordítás. Míg a hagyományos nagycsalád modellben az ember időskori jövőjét - valamint materiális, és immateriális javainak jövőjét is - a gyermekei biztosították, addig mára a nukleárisá váló családok világában és a gazdaság egységének az egyént és nem a családot tekintő társadalombiztosítási rendszerekben a szülők gyermekük felnevelésébe való beruházásainak megtérülése alig érhető tetten.

Jövőt beárnyékoló demográfiai trendek, fokozódó eltartási teher

Ha Európa demográfiai térképeire pillantunk, akkor azt látjuk, hogy a születések száma szinte mindenhol elapadt, az átlagéletkor jelentősen kibővült. (Ld. ESPON DEMIFER térképek) A fejlett nyugati országok döntő többsége a migrációból, vendégmunkásokkal és a végleges bevándorlásból biztosítja a munkaerőpiac működését és fokozódó mértékben társadalombiztosítási bevételeit is. A hajdani vasfüggönytől keletre lévő, a csökkenő termékenységgel erősen sújtott országok azonban ennek a migrációnak inkább elszenvedői, amely akkor is igaz, ha rövid távon foglalkoztatási gondjaikat és bevételeiket javítják a vendégmunkásként külföldön dolgozó honfitársaik. Felmérések is igazolják (pl. SEEMIG Projekt 2014 KSH, Munkaerő felmérés), hogy elsősorban a 30-49 éves közöttiek mennek külföldre munkát vállalni és joggal feltételezhetjük, hogy az agilisabbak, a vállalkozó szelleműek is nagyobb arányban vannak jelen körükben.

A 2000-es évek elejétől, várhatóan még egy-két további évtizedig a magyar gazdaság egyértelműen profitál a munkaképes korúak nagy számából, amely az ún. „Ratkó unokák” népes generációjából adódik, ugyanakkor a fokozódó, idős kora miatt eltartott generáció egyre jobban megterheli az államháztartást és a járulékok révén a munkavállalókat és vállalatokat is. A jelenlegi demográfiai helyzetet Magyarország esetében az elmúlt évek dinamikus javulása ellenére is még mindig rendkívül alacsony aktivitási rátája (a legfrissebb, szeptemberi adatok szerint 62,8%) rontja, valamint az is, hogy a hazai időskorúak szinte teljes egészében az állami transzferekre utáltak. Ez utóbbit jelzi, hogy az OECD országok mezőnyében Magyarországon a legalacsonyabb az állami transzfereken kívüli egyéb (munka, tőke) jövedelem aránya e korosztály háztartásában. Ugyanakkor a nyugdíjak közel 3000 milliárdos értéke, amelynek mértéke a GDP 12%-át jelenti, nem az egyetlen eleme az eltartási tehernek, hiszen az „eltartott” generációk a költségvetés egyéb kiadásaihoz sem járulnak hozzá, miközben a közjavak jelentős részét ők is használják. A költségvetést paradox módon aktuálisan tehermentesíti a csökkenő gyereklétszám, azonban a jelen trendek mellett néhány évtizeden belül drámaian fog lecsökkenni a munkaképes korúak száma, míg a népes „Ratkó unoka” generáció nyugdíjas korba kerül.

Bár az elmúlt ötven évben mostanáig a 15 és 60 év közötti aktív korúak aránya kevésbé módosult - 63,5 és 60,6 közötti értékeken változott - a társadalom „eltartott részének” struktúrája lényegesen átalakult. Míg 1949-ben 25% volt a 15 év alattiak és 11,7 a hatvan felettiak aránya, addig 2011-re 14,6 és 23,3 ez a két érték. Mindkét generáció anyagi terhet jelent az aktívak, és a költségvetések számára, de a gyermekek eltartása egyben a jövőbe való befektetést is jelenti.

Az európai régiókra az ESPON program DEMIFER című projektje keretében készült prognózisok a következő évtizedekre dái csökkentést vizionálnak főképp az EU keleti felére és déli-európai régióiban, amely a migráció nélküli modellben még drámaibb képet fest. Kivételt képeznek azok az országok (pl. Írország, Skandináv országok, Franciaország), amelyekben a természetes szaporodás relatív jó értékeket mutat ma is (ld. térképek). Mindez azt üzeni, hogy ez öregedő Európa jövőbeli munkaerőpiacai és állami költségvetései a migráció „köldöksinórján” keresztül kapcsolódnak a migránsokat a kibocsátó „perem” országokhoz.

Az ember: fogyasztó és munkaerő - Piacgazdaságunk hatása a gyermekvállalásra

A demográfia gazdasági jelentősége mellett tanulságokat kínál annak áttekintése is, hogy a rendszerváltozás óta Magyarországon kialakult piacgazdaság miként hat a gyermekvállalásra. A kívánt gyermekek meg nem születéséért felelős, a Népesedési kerekasztal által is megjelölt okok egy része (jövedelemcsökkenés, kiesés a munkaerőpiacról) közvetlenül is gazdasági jellegű, azonban a többi ok (szemlélet, értékrend, halogatás, ellátórendszer) mögött is piacgazdaságunk összefüggései húzódnak meg figyelemre érdemes súllyal.

Fontos e szempontból a hazai **munkaerőpiac** kilencevenes években, majd a 2008-as válság után is súlyosbodó keresleti szűkössége, és kultúrája. Jól szemlélteti ezt a gyermekvállalás szempontjából lényeges részmunkaidős munkavállalás minimális részaránya Magyarországon. Míg a családtámogatási transzfereket tekintve az OECD országok mezőnyében már 2011-ben is negyedik legjobb helyen álltunk - s azóta ez a támogató kormányzati politika miatt akár tovább is javulhatott – addig a részmunkaidőben foglalkoztatottak arányát tekintve az EU utolsó öt helyezettje között van Magyarország.

Munkaerőként a piacgazdasági átmenet meglehetősen kiszolgáltatott munkavállalójától – aki örül, hogy van egyáltalán állása – a magyarországi beruházásuk gyors megtérülését váró vállalatok a lehető legnagyobb teljesítményt várják el dolgozóiktól, túlórával, és a

bizonytalanság fenntartásával. Mindez fékezőleg hathat a gyermekvállalási tervek realizálásához.

Az elmúlt 25 évben a korábban nem ehhez szokott állampolgárokra szinte „össztűzként” zúdult a korábban alig ismert kereskedelmi reklámözön, amelyhez (és persze máshoz is) kapcsolódik az ún. **fogyasztói társadalom** megjelenése. E társadalmi attitűd jellemzője a fogyasztás maximalizálása, ezzel együtt értelemszerűen a megtakarítás és a beruházások csökkenése. Mint a fentiekben kifejtettük a gyermeknevelést is beruházásnak tekintjük, ezért könnyen értelmezhető ennek népesedési hatása is. Az egyre magasabb, a normának tekintett fogyasztási szint és életszínvonal sem egyeztethető össze könnyen az anyagi lemondásokat igénylő gyermekvállalással.

Ugyanakkor maga a **nyugdíjrendszer** is ellene hat a gyermekvállalásnak, sőt – Botos Katalin érveit idézve - bizonyos szempontból kifejezetten bünteti is azt: A jelenlegi felosztó – kirovó rendszer (amelynek egyébként ma már nem alternatívája a tőkefedezeti rendszer sem) azt üzeni, hogy nem kell gyermeket nevelni. A gondviselő társadalom tart el mindenkit. Az egyén annál többet tud megtakarítani minél kevesebb kötelezettséget vállal a társadalom felé, beleértve a gyermekvállalást is. Ha nem vállal gyermeket, akkor aktív korában is jobban él és nyugdíjas korára is magasabb szinten tudja biztonságát megteremteni, sőt vélhetően a nyugdíja is magasabb lesz. Kifizetődő az „önzés”, pedig családot alapító honfitársai által felnevelt egyének járulékaik fogják az ő nyugdíját finanszírozni.

A család potenciális gazdasági értéke

A családok egyedülálló beruházói szerepéről a **humán erőforrás „előállításában”** már fentebb szó esett. Ugyanakkor a családon, főképp a többgenerációs és tágabb **családokon belüli transzferek** – pl. lakásvásárlás a gyermekeknek - és **aktív szolidaritás** – idősök gondozása, nagyszülők besegítése, stb. – számos egyébként az államra háruló feladatot old meg ma is a kiterjedten és aktívan működő családok esetében. A **jólét költséghatékony újraszervezésén** gondolkodó gazdaságpolitikáknak érdemes megfontolnia azt, hogy, az állampolgárok mindazt az államtól várják, amit családjukon belül, ill. annál tágabb közösségeikben nem tudnak maguknak-egymásnak biztosítani. Családi keretek között pedig ezek a funkciók **kiemelkedő költséghatékonyssággal** kerülnek ellátásra, ami igaz a jövő „munkaerejének” előállítására, de a társadalmi szükségletek sok területén is. Gondoljunk arra, hogy például egy romló egészségi állapotú idős ember minőségi életéhez szükséges fizikai gondozás, mentális gondozás (értsd törődés), ellátás és megfelelő lakókörnyezet biztosítása miképp oldható meg közvetlenül családon belül és milyen költségekkel bonyolítható úgy, ha egy állami rendszerben az adók-járadékok beszedésével kezdődő, a költségvetésen átáramló erőforrással finanszírozott állami, vagy éppen nem állami intézmények próbálják ezt megoldani.

Érdemes kiemelni pl. a családok azon képességét, hogy **erőforrásokat képesek megsokszorozni**. Példa lehet erre a többször használt gyermekruhák, eszközök, bútorok családon belüli recyclingja, rokonságok gyermekeinek közös nyaraltatása, helyi közösségek saját táboraik, de ilyen akár a tudás családon belüli átadása is. Főként a nagycsaládok kiemelkedő hatékonysággal tudják az erőforrásokat felhasználni, amivel a fent említett 20 milliós diplomás fiatal „bekerülési értéket” valójában le tudják csökkenteni.

Ugyancsak gazdaságilag mérhető jelentősége van annak, hogy, akik családban élnek azoknak elemzések szerint jobb az **egészségi állapota**. A fizikai egészség – főként a férfiaknál – szignifikánsan jobb ha családban él, de a mentális egészség hasonlóan fontos, nem csak a kezelési költségek miatt, de azért is mert kimutathatóan pozitív hatása van a munkateljesítményre, kreativitásra, de a munkával kapcsolatos elkötelezettségre egyaránt.

Pszichológusok szerint a gyermek – megfelelő feltételek esetén – az örömök kiapadhatatlan forrása.

A **családokban tehát jelentős gazdasági potenciál rejlik**, amit érdemes lenne vizsgálni. Ennek felismerése alapvető gazdasági érdek lehet. A közgazdasági gondolkodásban azonban a pénzben nem realizálódott értékteremtés ma még jellemzően nem jelenik meg. Sőt a ruhavásárláson, nyaraláson, stb. takarékoskodó család éppen, hogy rontja pl. a kiskereskedelmi forgalom statisztikát és a gyermeknevelő otthoni munka sem jelenik meg gazdasági értéként, ezért az otthonmaradó szülő is csak gyengíti a gazdaságstatisztikát (aktivitást, GDP-t). Megítélésem szerint megfontolandó lenne kiterjeszteni a gazdasági értékteremtés fogalmait az otthon végzett munkára, és a gazdaság eredményességét nem annak pénzben realizált, hanem valós társadalmi hasznosságában kellene tudnunk mérni. A családok gazdasági szerepének megértése és teljesítményének mérése segíthetne abban, hogy nem csak a támogatási rendszerek, az adópolitika, de pl. a foglalkoztatáspolitikai, vagy éppen a családokat támogató pénzügyi rendszer is erősítse egy fokozódó mértékben a családokra alapuló gazdasági rendszer kiépülését.

Gazdaságfejlesztés EU források

A Magyar Országgyűlés 2014. évi első határozatában az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban rögzítette, hogy egyik elsődleges prioritása - az öt középtávú célból az egyik - a demográfiai fordulat megvalósítása. Bár az EU politikák és a magyar kormányzat viszonya a demográfiai változásokhoz eltérő szemléletű Magyarországnak mégis sikerült a 2014-2020-as finanszírozási periódusra vonatkozó, ún Partnerségi Megállapodásban a nemzeti demográfiai célokat megjeleníteni. Mivel gyermekvállalást ösztönző cél a támogatási jogalapot képező Európa 2020 EU stratégiában nincsen ezért, a társadalmi befogadás és a foglalkoztatás céljai alá sikerült beilleszteni ehhez kapcsolódó prioritásokat. Ebben egyébként a Népesedési Kerekasztal részletes állásfoglalása is szerepet játszott. Ugyanakkor e stratégiai keretet megjelenítő megállapodásban való megjelenés még nem garancia arra, hogy a konkrét támogatásokat finanszírozó operatív programokban ezek a fejlesztési szükségletek megjelenjenek, hiszen a programvégrehajtás intézményrendszerében ilyen jellegű stratégiai célok horizontális érvényesítésének még nincsenek igazán tapasztalatai.